

“El cercle que mai no es tanca”: Utilització de la violència com a mitjà de comunicació

La violencia y el maltrato han estado causando estragos en infinidad de vidas humanas. De manera invisibilizada y naturalizada, en el espacio y el tiempo de la intimidad familiar o de las relaciones afectivas, se ha ejercido un crónico abuso de poder hacia las mujeres, las niñas y los niños. Apenas estamos llegando a la tercera década en que los sufrimientos en el ámbito privado han sido revelados y han comenzado a tratarse en la debida perspectiva.

Graciela, B. Ferreira, 2000

Introducció

En els darrers anys, al nostre país, vivim una major visibilitat del problema de la violència familiar envers les dones, com a resultat de l'impacte que ha tingut sobre la població en general la divulgació des dels mitjans de comunicació de la gravetat d'aquesta problemàtica. Tot i això, encara continua havent-hi massa víctimes de la violència domèstica. Només cal que ens fixem amb la següent estadística de l'Institut Català de la Dona: a Catalunya el 10% de dones rep maltractament habitualment, és a dir, 330.000 dones catalanes són víctimes de la violència familiar en diferents graus.

L'establiment de la violència com a forma habitual de relació dificulta la identificació de l'abús per part de les víctimes

La violència domèstica implica formes d'abús exercides unidireccionalment per la persona que exerceix el rol de poder dins la parella. L'habitualitat agreuja el dany i reforça l'agressor en la seva violència, crea un clima de permissivitat i d'aprenentatge de la violència quan hi ha fills i filles. L'establiment de la violència com a forma habitual de relació dificulta la identificació de l'abús per part de les víctimes, que progressivament poden perdre la capacitat de pensar i d'actuar lliurement.

Per això, aquest estudi intenta analitzar una realitat en la qual es troben molts educadors/es socials i professionals de l'educació en l'exercici de la seva professió. Amb ell no pretenc donar unes pautes específiques com si d'un receptari es tractés per poder actuar davant d'infants i adolescents que es comuniquen a partir de l'acte violent, ja que cada educand és un cas particular. El que sí pretenc, però, és obrir alguns punts de reflexió que es basen en diferents estudis que s'han fet sobre aquest tema (Edleson (1997), Barudy (1998), Arruabarrena(1999)) i en l'experiència viscuda com educadora social en una Casa d'Acollida de Dones Maltractades (CADM)¹.

Dones maltractades

No hi ha una dona tipus entre les dones maltractades; predomina més aviat l'heterogeneïtat, i l'únic que tenen en comú és el sexe.

Les dones maltractades pateixen maltractaments perquè són dones, i els homes utilitzen la violència perquè poden. Es tracta, efectivament, d'una qüestió de poder, d'unes relacions de convivència basades no en la igualtat, sinó en el domini de subordinació, en deixar clar qui mana. Tot i això, quan una dona ha patit maltractaments per part del seu home tendeix a tenir un perfil similar. Ja que els maltractaments no són el resultat d'una determinada personalitat inherent en la dona, sinó que aquests donen lloc a canvis importants en la seva personalitat.

Sovint, diversos autors han dit també que certes característiques femenines són les causants que les dones continuïn dins la relació de violència. Però no sempre és així, tanmateix sí que presenten característiques similars un cop han patit maltractaments i ingressen en una CADM: una baixa autoestima, depressió, apatia i indefensió, sensació de culpabilitat, ansietat, trastorn per estrès postraumàtic, trastorns de la son, trastorns psicossomàtics, sentiment d'amenaça i inseguretat, aïllament familiar i vergonya social, aïllament social i eviten estímuls, manca d'assertivitat, agressivitat/ira, diferents síndromes (d'Estocolm, d'Indefensió apresada, de l'Esclau, etc.).

Totes aquestes manifestacions es donaran en major o menor grau, depenent de les característiques de cada dona i de la situació de violència que hagi patit la dona en cada cas.

La violència com a mitjà de comunicació

Els nens/es, adolescents, els adults, les persones en general, necessitem comunicar-nos. Però la comunicació no és una cosa fàcil. Cal aprendre diferents maneres de comunicar-se. Quan es parla de comunicació, es parla d'interacció entre dos o més individus, i aquesta no sempre es transmet de forma verbal. Ans el contrari, moltes vegades l'expressem d'altres maneres no verbals. En aquest estudi volem recordar la existència de la violència com a mitjà per a comunicar-se.

Volem recordar la existència de la violència com a mitjà per a comunicar-se

En el marc de la societat actual, la violència és una de les formes d'expressió que alguns infants i adolescents empren per a comunicar-se, és a dir, l'utilitzen com un altre llenguatge. Un exemple clar seria el cas que exposa Planella (1998, 95) en el seu estudi sobre adolescents: *“Els adolescents –objecte del nostre estudi– es troben amb freqüència amb grans problemes d'incomunicació. (...) Sovint, davant de situacions crítiques, la violència és la seva única resposta, el seu principal recurs comunicatiu.”*

Quan el caliu familiar en què els ha tocat créixer i viure és un espai de violència i agressivitat, aquests infants i adolescents realitzen els primers aprenentatges al voltant d'aquest llenguatge. Així doncs, per tal d'assolir un bon nivell de comunicació, els pares realitzen actes agressius contra la figura dels seus fills/es i aquests/es, per tal de donar una resposta, fan ús de la violència com a codi lingüístic. Convertint-se en una situació que fa que perduri la violència dels pares en les futures generacions, convertint-se en un cercle que mai no es tanca.

Els estudis fets per diferents pedagogs i psicòlegs assenyalen que un infant o adolescent que té com a mitjà de comunicació la violència pateix uns nivells molt baixos d'autoestima i, a més, no ha desenvolupat la seva capacitat d'autocontrol. Per una banda, sabem que l'autoestima és una de les característiques bàsiques per a poder tenir un desenvolupament emocional normal. I d'altra banda, el fet que l'infant o adolescent no pugui controlar les seves conductes el porta a actuar de forma agressiva i violenta. Tenint en compte aquests aspectes generals, baixa autoestima i poca capacitat d'autocontrol, l'infant o adolescent presenta conflictes com a persona dins una societat en la que ell no hi està adaptat, a causa de la seva forma de comunicació: la violència.

D'aquesta manera, l'infant o adolescent se sentirà frustrat perquè no pot expressar allò que sent, i evitarà les situacions que li provoquen ansietat infravalorant les seves capacitats de respondre a través de fórmules no agressives. Això farà que potencii una inseguretat en ell mateix, patint pors per allò que l'envolta i ell desconeix, fet que li crearà un sentiment d'impotència perquè no sabrà com reaccionar al munt de coses que li són foranes i aquesta manera de pensar el podrà portar a la depressió.

Aquesta poca resistència als propis fracassos el faran posar en una contínua defensa d'ell envers els altres, cosa que desembocarà en una falta de comunicació reaccionarà moltes vegades amb conductes violentes perquè no sap expressar d'altra manera allò que sent i vol, o no, que li passi.

Tot i això, un cop l'infant o adolescent ha trobat algú en qui pot confiar, agafarà aquest subjecte com a model, ja que en el seu aprenentatge n'ha estat mancat, i imitarà molts dels actes que faci, i fins i tot es pot deixar dominar per aquest.

Per canviar aquesta conducta, cal potenciar una major autoestima que permetrà a l'infant o adolescent que actua de forma violenta per a comunicar-se unes millores personals i una major possibilitat d'afrontar els possibles conflictes i situacions complicades que poden donar-se al llarg de la seva vida. A més, si se li va donant petites responsabilitats sobre la seva vida o sobre alguns aspectes de la vida comunitària, aprendrà a controlar algunes de les seves conductes.

Això no vol dir que des d'aquest article es pretengui defensar la violència si aquesta és un mitjà per a comunicar-se. Només s'està evidenciant un fet, per tal que s'hi reflexioni. I d'aquesta manera donar als fills/es de dones maltractades, en aquest cas, recursos alternatius molt més positius, com educadors/es socials, per a comunicar-se.

Els fills de dones maltractades

En la majoria de casos, la violència s'exerceix sobre la parella a la qual s'intenta destruir. Tot i així, implícitament també afecta els infants. Aquests són víctimes perquè són presents en el moment de l'agressió i perquè es neguen a distanciar-se del progenitor agredit. Reben una agressió com a fills/es de les víctimes. Com a testimonis d'un conflicte que no els concerneix, reben tota l'agressivitat que no ha pogut exterioritzar en el seu moment. Enfront de la violència permanent d'un dels progenitors cap a l'altre, els nens i nenes no tenen altra sortida que la d'aïllar-se i perden, també, qualsevol possibilitat d'individualització o de pensament propi.

En aquesta situació, si no troben una solució en si mateixos, els nens i nenes porten amb ells/es una part de sofriment que reproduiran en altres llocs. Com diu Barudy (1998: 27): *“Cuando el sufrimiento de las víctimas, resultado de esta violencia, no ha sido verbalizado y/o socialmente reconocido, el riesgo de que se exprese a través de comportamientos violentos sobre otras personas es muy alto”*. Es tracta d'un desplaçament de l'odi i de la destrucció. Moltes vegades, la mare utilitza per relacionar-se amb els seus/ves fills/es atacs

indirectes envers ells, utilitzant una violència amagada. Culpabilitza del seu fracàs matrimonial els seus/ves fills/es, i es queixa d'ells en tot moment. Siguin quines siguin les seves raons, aquest comportament és inacceptable i inexcusable, ja que la manipulació perversa genera trastorns greus tant en els seus/ves fills/es com en els adults. Els nens i nenes no es queixen dels maltractaments que pateixen, però, per contra, estan permanentment a l'espera d'un reconeixement per part dels progenitors que els rebutgen. I és improbable que aquest reconeixement arribi algun dia. Els nens i nenes interioritzen una imatge negativa d'ells/es mateixos/es i l'accepten com a merescuda.

El nen o nena testimoni de violència entre els seus pares normalment pateix un estrès postraumàtic i tenen més problemes socials, d'aprenentatge, emocionals i de comportament que els fills de llars no violentes (Edleson, J. i Eisikovits, Z, 1997). Aquests/es nens/es no només tenen l'impacte de l'exposició directa de la violència, sinó que també pateixen altres factors com són: l'allunyament d'un dels progenitors, canvis de casa freqüents, intromissió de tercers en la vida familiar. Molts han d'afrontar-ho com un secret familiar, havent d'afrontar sols la por, la ràbia i la confusió. D'altres lluiten per imaginar una manera de mantenir la relació amb el pare sense ferir o traïr la mare, o seguir estimant el pare encara que hagi presenciat el seu comportament violent.

Experiències d'atenció a fills/es en el marc d'una CADM

A partir de l'experiència viscuda en una CADM he pogut observar diferents famílies monoparentals que han anat passant per la casa. En moltes d'aquestes famílies, la relació que s'establia entre mare i fills/es era molt similar. Analitzem el cas de la Judit i del seu fill Juli com un cas hipotètic dins el context d'una CADM:

La Judit és una mare exdrogoaddicta amb un fill de quatre anys. Ella està fent un tractament amb metadona. La relació que manté la Judit amb en Juli és constantment violenta. La seva comunicació es basa en el xantatge emocional que exerceix la Judit envers en Juli, sempre pautant-lo a través d'amenaques de portar-lo a un centre amb l'excusa que és una mala mare. En Juli, doncs, està maltractat psicològicament per la seva mare. A més, la Judit no té recursos suficients per a saber portar la relació, no té una

base adequada per a saber quines estratègies ha de seguir per guiar el seu fill. Moltes vegades utilitza discursos contradictoris, i això fa que al nen li costi situar-se i seguir unes pautes. Quan la resposta del nen no és la desitjada per la Judit, la seva reacció és enfadar-se, sense adonar-se que no li aporta uns hàbits adequats perquè el nen els pugui seguir. Acusa en Juli de mogut, però és la relació que el nen ha adoptat amb ella, ja que la Judit, inconscientment, el pautava perquè sigui un nen agressiu, mogut i amb poca capacitat per a estar relaxat i amb tranquil·litat. En contrapartida, en Juli és un nen molt madur per a la seva edat, perquè quan portava una setmana a la ciutat on s'ubica la CADM, ja s'hi sabia orientar (i guia la mare per la ciutat). També sap perfectament que la seva mare era drogaaddicta i que ara s'està desintoxicant i pren metadona i que, en canvi, el seu pare no ho fa. També és un nen que ha hagut de robar perquè els seus pares poguessin consumir drogues, i moltes vegades encara fa al·lusions a tot això. A més, el nen només ha après que la seva mare li farà cas quan la faci cridar, però la Judit tot el dia només juga al paper de víctima dient-li que és una mala mare i que el deixarà, i el nen només té por que ella l'abandoni.

En aquest cas es podria destacar que moltes vegades la mare: a) menysprea i fa servir diferents formes no físiques de tractament hostil o de rebuig; b) posa el nen en circumstàncies imprevisibles o caòtiques; c) estableix cap a ell unes expectatives no realistes, amb l'amenaça de pèrdua, mal o perill si aquestes expectatives no s'assoleixen; d) amenaça o exerceix violència contra el seu fill; e) mostra un allunyament envers el fill i una manca total d'implicació respecte al nen.

D'acord amb el que s'ha exposat, em sembla important remarcar que la relació que tenen aquestes mares amb els seus fills/es no és conseqüència de la incapacitat per assumir el rol de mare, sinó perquè l'entorn social no ha estat gens favorable per a poder fer-ho en millors condicions. Cal, doncs, comprendre el context i la dinàmica del maltracte que pateix la dona, ja que és necessari considerar que les dones arriben a les CADM enmig d'una crisi personal o estrès postraumàtic. Tenir cura dels fills/es, comprendre les seves necessitats, les seves exigències, etc., no és una tasca fàcil per a cap pare o mare. Així, doncs, aquesta dificultat és encara més gran quan es tracta de les residents de les CADM, ja que a més d'haver estat maltractades, estan soles desenvolupant el rol de pare i mare, alhora, i es troben en una situació de desbordament personal on han d'enfrontar-se a una nova vida que comença de zero. I enfrontar-se amb el que això suposa: manca de recolzament social, economia precària, sentiment de culpabilitat, dificultats bio-psico-socials, baixa autoestima, etc., tot un seguit de conseqüències del maltractament

viscut, que fan que la dona se senti desprotegida i amb força dificultats davant dels seus fills/es.

Intervenció de l'educador social als nens/es en una CADM

En una CADM es treballa amb els nens i nenes diferents aspectes de la vida quotidiana. I s'intenta des de l'equip, i sobretot a partir de les tutores de cada dona, treballar la interacció que ha de tenir la dona amb el seu fill/a. Però aquesta no és una tasca fàcil perquè moltes vegades l'equip ha d'establir altres prioritats relacionades més amb les dones que amb els fills/es. Tot i així, quan s'intervé en aquesta interacció entre mares i fills/es es fa entendre a la dona la seva responsabilitat envers els seus/ves fills/es i s'intenta evitar que la dona delegui aquesta tasca a les educadores. I, malgrat que s'ofereixen força serveis als/a les seus/ves residents, des d'aquest estudi volem considerar les mancances que es veuen en la intervenció adreçada als nens i nenes de la CADM.

Les CADM donen una seguretat i recolzament als nens i nenes però, al mateix temps, aquests poden percebre aquestes cases com un entorn esgotador que els afronta amb records dolorosos (Alessi i Hearn, 1984; Carlson, 1984; Cassad i altres, 1987).

En primer lloc, voldria obrir unes línies de reflexió sobre el paper de l'educador/a a l'hora d'enfrontar aquests casos: l'educador/a social sempre és objectiu amb l'observació? Intenta, com a professional, saber que li està comunicant o no l'educand? Analitza les diferents intervencions que ha fet durant el transcurs del dia? Moltes vegades, caldria que com educadors/es socials ens anéssim fent aquestes preguntes i hi reflexionéssim per així fer de la nostra intervenció quotidiana una eina positiva per a la professió.

Caldria tenir present, en segon lloc, la utilització dels recursos com els següents com a possibles intervencions:

- Un/a educador/a social ha de tenir molta capacitat de reflexió i d'anàlisi. Saber *descodificar aquells missatges* que a través de la violència ens estan comunicant els educands, i en aquest cas els infants. Quan a l'educadora se li presenta una situació en què l'educand fa servir la violència, cal que tingui una qualitat especial per a l'observació centrada en quatre punts bàsics,

basant-nos en Planella (1998): a) saber percebre l'altre; b) observar les conductes; c) notar quan hi ha una demanda d'atenció i d) remetre's als fets.

- Cal que *s'ensenyin altres formes de comunicació* perquè els infants tinguin més recursos, sobretot a l'hora d'enfrontar-se amb els conflictes. Un cop s'ha descodificat el missatge, com s'annotava en el primer punt, i l'educadora ha pogut valorar que el nen o nena estava fent una crida d'atenció i s'estava comunicant, caldrà ensenyar-li nous canals per a poder expressar les seves queixes o opinions. Caldrà fer-li entendre a l'educand que amb la seva forma de comunicar-se l'educadora se sent agredida i, si sempre és així, la relació s'acabarà ràpidament, però si per contra la relació està basada en la paraula i en el llenguatge corporal (mirada, gestos, contactes, etc.) la relació podrà continuar i serà mútua. Si l'educadora va transgirant totes aquelles situacions en què la comunicació es basa en la violència, facilitarà l'èxit perquè el nen o nena faci un adequat procés de canvi i creixement i pugui interactuar de forma normalitzada amb el seu entorn.

- També s'ha de *treballar amb les mares* altres maneres de comunicar-se amb el seu fill/a, ja que si només es posa èmfasi en ensenyar-ho als infants, quan surtin de la CADM i no hi hagi cap professional per a limitar-los tornaran a interactuar tal com la mare els habitui.

- Cal, també, *educar als pares d'aquests infants*. La majoria de nens i nenes compleixen el règim de visites establert pels jutges, i normalment molts dels nens i nenes desitgen fer aquestes visites. Per això, responen a les necessitats, interessos i drets dels infants cal ajudar perquè aquestes visites es mantinguin a través d'una relació positiva entre fills/es i pares. I, per motius de seguretat de les mares, caldria crear centres de visita² que facilitessin espais segurs per a les trobades. Per tal de protegir la dona i, alhora, assegurar la relació dels seus fills/es amb el pare amb seguretat. I, a més, servir per ajudar l'home a desenvolupar la seva funció de pare, ja que molts homes maltractadors no són conscients del que pateixen els seus fills/es.

- Una de les aportacions principals que es vol remarcar des d'aquest treball és el fet de destinar professionals exclusivament per als nens i nenes. I per això, des d'aquest projecte es proposa el fet que cada nen i nena de les CADM puguin *disposar de tutories i consegüentment d'una tutora personal*, ja que és un espai que els nens i nenes busquen constantment. A més, no se'ls pot oferir la mateixa tutora que a la mare, perquè segons ells/es no hi ha confiança pel fet que aquestes puguin explicar a les seves mares les seves confidències, i això fa que costi més establir un vincle en els casos en què s'ha provat. Els objectius principals que caldria que es treballessin en aquestes

tutories serien: augmentar l'autoestima en el menor; augmentar la capacitat d'autocontrol; aprendre formes alternatives de comunicació i oferir un espai quotidià d'escolta i de creixement personal.

Reflexió final

Al llarg d'aquest article he intentat apropar i reflexionar sobre el tema de la violència domèstica. I d'una forma més específica m'he centrat en els menors, els fills i filles, que pateixen de forma directa o indirecta les conseqüències d'una família on la violència n'és el mitjà de comunicació. Perpetuant les dinàmiques violentes relacionals d'aquestes famílies, i facilitant que els nens i nenes puguin incorporar els rols de poder i dependència respectivament, en el procés de construcció de la seva identitat.

Aquesta cadena generacional del maltractament fa que el cercle viciós de la violència mai no es tanqui, com diu Barudy (1998: 27): *“Estas nuevas violencias producirán nuevas víctimas que podrán maltratar a sus hijos haciendo de ellos futuros padres violentos. Se crea así la posibilidad de un ciclo transgeneracional de la violencia”*. Un cercle que cal l'ajut dels professionals de l'educació perquè es tanqui i no continuï de generació en generació.

Però no tot se soluciona pal·liant aquestes situacions, sinó que també, com a professionals de l'Educació Social, cal pensar també en la prevenció. Això es, incidir en les causes, l'origen del problema i realitzar un treball preventiu amb totes les franges d'edat i especialment amb els nens i nenes, futurs homes i dones. Conseqüentment, caldrà canviar les normes i valors que reforcin i fomentin les conductes agressives, les actituds sexistes i la superioritat d'un sexe sobre l'altre. Així mateix, facilitar models de conducta no agressius, potenciant actituds respectuoses cap als sentiments, el cos i els drets propis com els dels altres. I fomentar programes per a educar en la igualtat de drets, oportunitats, actituds i valors. Sense abandonar la idea de la reeducació de les persones adultes. A més, promoure una sexualitat diferent basada en la igualtat i en una comunicació positiva. I tot això es pot aconseguir si es dóna una resposta coordinada entre diferents serveis del camp social i d'altres sectors, creant xarxes entre tots aquests. Per aconseguir, amb aquesta coordinació, canviar l'actitud social envers la violència i ajudar les víctimes des de diferents institucions socials. Institucions, entre d'altres possibles, com: escoles, centres comunitaris, institucions de l'àrea de la salut, serveis de protecció al menor, organismes policials i, sobretot, el sistema legislatiu.

Però si no es treballa des de la interdisciplinarietat no es podrà aconseguir la sensibilització social necessària perquè la visió que té la societat sobre el tema de la violència canviï. Al mateix temps que serveixi per fer desaparèixer aquesta societat patriarcal que perpetua la existència de la violència domèstica.

Però s'ha de tocar de *peus a terra*, i ser conscient que aquesta defensa constant en contra els maltractaments a les persones no es podrà abandonar fins que no s'aconsegueixi trencar la concepció que té la societat dels rols estereotipats de dones i homes. Tanmateix, malauradament, encara hi ha molt de camí per fer.

-
- 1 La Casa d'Acollida per a Dones Maltractades (CADM) és un centre especialitzat d'acolliment residencial d'estada limitada que inclou serveis de diagnòsi, tractament, suport i rehabilitació dels dèficits socials i dels serveis substitutius de la llar. Comprenen allotjament, alimentació, repòs, lleure i higiene. Està destinat a dones i als seus fills/es en situació de crisi per maltractaments físics i/o psicològics. L'objectiu general és oferir un lloc d'estada temporal, atenció psicossocial i suport material a aquelles dones maltractades que abandonen la pròpia llar per a fugir de la Violència Domèstica, majoritàriament exercida pel marit, company o qualsevol familiar i que no disposen de recursos personals i/o socials per a fer front a la seva situació. Amb totes les actuacions s'intenta aconseguir, en els casos que sigui necessari, la normalització de les dones mitjançant la integració laboral i la consecució d'una vida familiar autònoma.
 - 2 D'aquests centres n'existeixen molt pocs, un exemple seria el Centre de Visita Duluth.
-

Bibliografia

- Arruabarrena, M^a; de Paúl, J.** (1994), *Maltrato a los niños en la familia*. Ediciones Pirámide, Madrid.
- Barudy, J.** (1998), *El dolor invisible de la infancia. Una lectura ecosistémica del maltrato infantil*. Ed. Paidós, Buenos Aires.
- Corsi, J.** (1994), *Violencia familiar, una mirada interdisciplinaria sobre un grave problema social*. Ediciones Paidós Ibérica S.A, Barcelona.
- Dot, O.** (1988), *Agresividad y violencia en el niño y el adolescente*. Grijalbo, Barcelona.
- Edleson, J.; Eisikovits, Z.** (1997), *La Mujer golpeada y la familia*. De Granica S.A, Buenos Aires.
- Ferreira, G.** (1991), *La mujer maltratada. Un estudio sobre las mujeres víctimas de la violencia doméstica*. De Sudamericana, Buenos Aires.
- Monge, LL.; Requena, C.** (1991), *Els maltractaments infantils a Catalunya. Detecció, intervenció i derivació de maltractaments infantils pels professionals del treball social*. Barcelona: Direcció General d'Atenció a la Infància, Generalitat de Catalunya.
- Planella, J.** (1998), "Repensar la violència: usos i abusos de la violència com a forma de comunicació en nens i adolescents en situació de risc social", dins *Educació Social*, n. 10, 92-106.
- Rojas, M.** (1995), *Las semillas de la violencia*. Espasa-Calpe, Madrid.